

असाध्य रोग-दोष का शमन करने वाले प्रसिद्ध वैद्य अश्विनी कुमार

-अशोक "प्रवृद्ध"

प्राचीन भारत चिकित्सा के क्षेत्र में अत्यन्त विकसित था। धन्वन्तरि, सुश्रूत, चरक सहश्य अनेक ऋषि-मुनियों ने चिकित्सा के क्षेत्र में अनूल्य योगदान प्रदान किया है। परंतु इन प्राचीन चिकित्सकों में असाध्य रोग-दोष का शमन करने वाले प्रसिद्ध वैद्य अश्विनी कुमार का नाम सर्वाधिक प्राचीन है। मान्यतापुराण विशुद्ध आयुर्वेद के ज्ञाता अश्विनी कुमार दो जड़वां भाई थे। अश्विनी का अर्थ शक्तिशाली और पूर्णता से है। अश्विनी देव से पैदा होने के कारण ही इन्हें अश्विनी कुमार कहा गया। अश्विनी कुमार ने वृद्ध च्यवन ऋषि को पुरुष ज्वान किया था। उन्होंने शरीर को स्वस्थ रखने और रोगमुक्ति हेतु अनेक उपायों से संसार को अवगत कराया। वर्तमान में प्राचीन भारत के प्रसिद्ध वैद्यद्वय

अश्विनी कुमार का नाम चिकित्सा जगत में बड़ी ही प्रद्वा व आदर के साथ लिया जाता है। वैदिक व पौराणिक ग्रंथों में

भी अश्विनी कुमार के प्रसिद्धि का वर्णन अकित है। वैदिक तैतीस देवताओं को सूची में अश्विनी कुमारों का नाम भी

शामिल है। स्वामी दयानंद सरस्वती विचरित सत्यार्थ प्रकाश के अनुसार ईश्वर एक है, और सिर्फ वही उपासनीय है।

ऋग्वेद 1/164/ 39 के अनुसार जिसमें सब देवता स्थित हैं, वह जानने और उपासना करने वायग ईश्वर है। रपरेश्वर देवों का देव होने से महादेव इसीलिए कहाता है कि वही सब जगत की उत्पत्ति, स्थिति,

प्रलयकर्ता, न्यायाली, अधिकाता है। देवता शब्द से ईश्वर का ग्रहण करना भूल है। देवता दिव्य गुणों से युक्त होने के कारण कहते हैं। जैसे

पृथ्वी, परंतु वैदिक ग्रंथों में कहीं इसको ईश्वर अथवा उपासनीय कहा गया है। तैतीस कोटि

के देवता के संबंध में

यजुर्वेद 14/31 में त्रयस्त्रिंशतां कहा गया है। शतपथ ब्राह्मण कांड 14/ 6/ 3-7 में

त्रयीत्रिंशतां की व्याख्या करते हुए। कहा गया है कि तैतीस देव में 8 वसु, 11 रुद्र, 12 अदित्य और 2 अश्विनी मिलाकर कुल 33 देवता शामिल हैं। पृथ्वी,

जल, अग्नि, वायु, आकाश, चन्द्रमा, सूर्य और नक्षत्र सब सुधि के निवास स्थान होने से आठ वसु। प्राण, अपान, व्यान,

उदान, समान, नाग, कूर्म, कृकल, देवदत्त,

धनंजय और जीवात्मा ये ग्यारह रुद्र इसलिए

कहते हैं कि जब शरीर को

छोड़ते हैं तब रोदन करनेवाले होते हैं। संवत्सर के बाराह महीने बारह अदित्य इसलिए हैं कि ये

प्रत्येक पदार्थ की आयु

ग्रहण करते हैं। धाता, पिंड, अर्यम, शुक्र, वरुण,

अंश, भग, विश्वासन, पूरा, सविता, त्वत्या और

विष्णु यह बारह

आदित्य कहे गए हैं। दो अश्विनी इक इन्द्र और एक प्रजापति। बिजली का नाम इन्द्र परम

ऐश्वर्य का हेतु होने के

कारण है। जैसे क्रांति को प्रजापति के व्याप्ति का आयुर्वेद 1/118/6 का भाष्य करते हुए अश्विनी

कुमारों के बारे में सायण लिखते हैं-

च्यवानं च्यवनमिष्ठं जीर्णं पुनः युवान् योवनोपेतं

चक्रथुः कृतवन्नो ॥ -ऋग्वेद 1/118/6 अर्थात-

अश्विनी कुमारों ने

युवावस्था से ढलते हुए वृद्ध च्यवन को फिर से युवा बना दिया। अश्विनी कुमारों का अन्य नाम

नासन्त्यौ भी है।

यास्काचार्य अपनी निरुक्त में लिखते हैं-

नासिकाप्रभयो बधूवृत्तरिति वा। -निरुक्त 6/13

अर्थात्- जो नासिका से पैदा हुए हैं। प्राण और

अपान की उत्पत्ति नासिका से है है ये प्राण और

अपान देवों के

चिकित्सक हैं। इन प्राण और अपान को देवों में

नासन्त्यौ और अश्विनी कहा है।

यहां देवों का अर्थ इन्द्रिय है।

वेदों में प्राण शक्ति का विस्तर वर्णन अकित है।

चारों देवों में अश्विन (अश्विना) शब्द 123

बार आया है। ऋग्वेद में

अश्विना शब्द का 93 बार, यजुर्वेद में 1,

सामवेद में 5 और अथर्ववेद में 24 संदर्भ मिलते हैं। वेदों में उल्लिखित इन

संदर्भों के समीक्षीन अध्ययन से स्पष्ट होता है कि ये किसी शरीरशारी अश्विनी के देवों का

वैदिक कारण है। यहां देवों में नासन्त्यौ और

अश्विनी कुमारों को देवों का

वैद्य कहा गया है। यहां देव

का भावार्थ मृत्यु है। अश्विनी कुमारों की

क्षमता इनी है कि च्यवन अर्थात् वृद्ध को युवा

बना दिया। इससे

संबंधित एक मंत्र ऋग्वेद 1/118/6 में आया है-

उद्धन्त्वनैर्त दसनाभिस्त्रदेवं दत्ता वृष्णा शार्चीयः।

निष्ठाप्रयं पारयः समुद्रातुश्चयवानं चक्रथुर्वान्

॥ -ऋग्वेद 1/118/6

इस मंत्र का भाष्य करते हुए महर्षि देव के द्वारा कहते हैं- हे (दत्ता) दुःखों के दूर करने

और (वृष्णा) सुख वपन

वाले सभासनाधीशों। तुम दोनों (शर्चीयः) कर्म

और बुद्धियों वा (दसनाभिः) वचनों के साथ जैसे

(तीव्रयम्) बलवान् भावने वाला गता का पुत्र

(च्यवनम्) जो गमनकर्ता बली (युवानम्) जवान

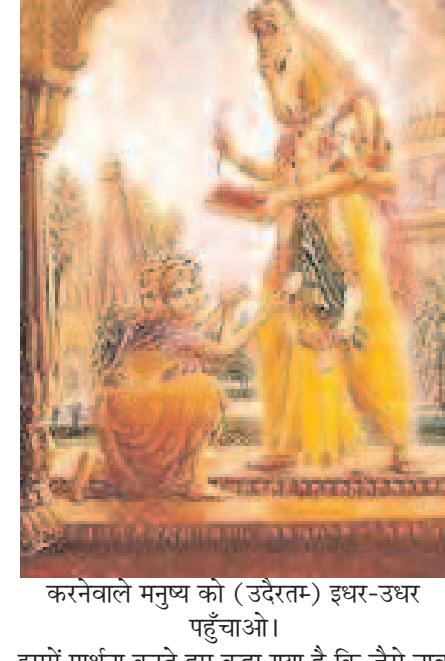
है उसको (समुद्रात) सागर से (निः)

परायथः) निरन्तर पार पहुँचाते (पुनः) किं इस

ओर आए हुए को (उत्, चक्रयुः) उधर पहुँचाते

हो जैसे ही (वन्दनः)

प्रशंसा करने योग्य यान और (रेखम्) प्रशंसा

स्वयं की क्षमता, ऊर्जा को पहचाने। स्वरोजगार से राष्ट्र योगदान तक अपार संभावनाएं।

-अशोक "प्रवृद्ध"

प्राचीन भारत चिकित्सा के क्षेत्र में अत्यन्त विकसित था। धन्वन्तरि, सुश्रूत, चरक सहश्य अनेक ऋषि-मुनियों ने चिकित्सा के क्षेत्र में अनूल्य योगदान प्रदान किया है। परंतु इन प्राचीन चिकित्सकों में असाध्य रोग-

दोष का शमन करने वाले प्रसिद्ध वैद्य अश्विनी कुमार का नाम सर्वाधिक प्राचीन है। मान्यतापुराण विशुद्ध

आयुर्वेद के ज्ञाता अश्विनी कुमार दो जड़वां भाई थे। अश्विनी का अर्थ शक्तिशाली और पूर्णता से है। अश्विनी देव से

पैदा होने के कारण ही इन्हें

अश्विनी कुमार कहा गया। अश्विनी कुमार ने वृद्ध च्यवन ऋषि को पुरुष ज्वान किया था।

उन्होंने शरीर को स्वस्थ

रखने और रोगमुक्ति हेतु अनेक उपायों से संसार को अवगत कराया। वर्तमान में प्राचीन भारत के प्रसिद्ध वैद्यद्वय

अश्विनी कुमार का नाम चिकित्सा जगत में बड़े ही अद्वा व आदर के साथ लिया जाता है। वैदिक

व पौराणिक ग्रंथों में

भी अश्विनी कुमार के प्रसिद्धि का वर्णन अकित है।

वैदिक तैतीस देवताओं की सूची में अश्विनी

कुमारों का नाम भी

शामिल है। स्वामी दयानंद सरस्वती विश्वासा जगत में असाध्य व्याप्ति

प्राचीन भारत के अनुसार ईश्वर एक है। और भारत के प्रसिद्ध वैद्यद्वय

अश्विनी कुमार का नाम उपर्युक्त व्याप्ति

प्राचीन भारत के अनुसार ईश्वर एक है। और भ

એલપે દિલાઝી મંજુદૂર કા સંનિદ્ધ અવસ્થા ને નિલા શવ

દૈનિક સમાજ જાગરણ જિલા સંવાદદાતા આશુંગો શ્રીવાસ્તવ

ફટેહપુર। થરિયાં થાના ક્ષેત્ર કે હેસવા કસ્બે મેં રિશ્તત રાની તાલાબ કે સમીપ 25 વર્ષીય યુવક કા સંનિદ્ધ અવસ્થા મેં શવ મિલને સે ક્રેચ મેં હેંડક્રમ મચ ગયા। શવ મિલને કી સુચના સ્થાનીય પુલિસ ને શિશાળીને કે બાદ શવ કો કંઈ જાઓ હોય। સુચના મિલને હી મૌકે પર હંચું પુલિસ ને શિશાળીને કે બાદ શવ કો કંઈ જાઓ હોય। રાનકારીની કે અનુસાર બિહારી પ્રાન્ત કે કટિબાન જનપદ થાના રાતોરા કે કુરાના ગાંબ નિવાસીની નિર્મલ ઋષિ કા 25 વર્ષીય પુરુષ સુંખી ઔર સુજીત અપને પ્રાત કે લગભગ તીન દર્જન સાથીઓને કે સાથ ચાર માહ સે રેલવે ટેકેડર રામરાન કે સાથ ફટેહપુર જનપદ કે થરિયાં થાના ક્ષેત્ર કે ફેઝેલાપુર રેલવે સ્ટેન્સને કે સમીપ રેલવે લાઇન બિછાને કા કામ કરું હોય થાય। આજ સુખું સુંખી કા સંનિદ્ધ અવસ્થા મેં શવ મિલને સે ક્રેચ મેં હેંડક્રમ મચ ગયા। શવ મિલને કી સુચના સ્થાનીય પુલિસ કો દી ગઈ। સુચના મિલને હી મૌકે પર હંચું પુલિસ ને શિશાળીને કે બાદ શવ કો કંઈ જાઓ હોય। જાનકારીની કે અનુસાર બિહારી પ્રાન્ત કે કટિબાન જનપદ થાના રાતોરા કે કુરાના ગાંબ નિવાસીની નિર્મલ ઋષિ કા 25 વર્ષીય પુરુષ સુંખી ઔર સુજીત અપને પ્રાત કે લગભગ તીન દર્જન સાથીઓને કે સાથ ચાર માહ સે રેલવે ટેકેડર રામરાન કે સાથ ફટેહપુર જનપદ કે થરિયાં થાના ક્ષેત્ર કે ફેઝેલાપુર રેલવે સ્ટેન્સને કે સમીપ રેલવે લાઇન બિછાને કા કામ કરું હોય થાય। આજ સુખું સુંખી કા સંનિદ્ધ અવસ્થા મેં શવ મિલને સે ક્રેચ મેં હેંડક્રમ મચ ગયા। શવ મિલને હી મૌકે પર સીઓને પ્રગતિ યાદવ એવં થાના પ્રભારી વહસતા ચૌંકી ઇચ્છા પર હંચું કર કર શવ કો જાચ પડુતાલ કિયા। પુલિસ મુઠક કે સાથીઓને પે પુછતાલ કરી

આજ નેં સુકૂન, કલ નેં સુકૂન, સાન્ધુનું કે જાન એ, હદ પલ નેં સુકૂન

દૈનિક સમાજ જાગરણ જિલા

સંવાદદાતા આશુંગો શ્રીવાસ્તવ

ફટેહપુર જિલે મેં આજ યુનિટ નંબર

791 બ્રાંચ ફટેહપુર કે સુંદર નગર

કાલોની મેં સંત નિરંકારી મિલન કા

76ના વાર્ષિક સંત સમાપ્ત સંપન્ન

હોને કે બાદ આજ પ્રથમ રિવાવ કે

દિન સર્સંગ કા આયોજન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બંદીઓને પે પુછતાલ કરી

સંતુષ્ટ માતા સુદુર માતા સુદીશી જી

દ્વારા દિંગ ગાંબ દિનસાં કા

જાગરણ કે જાન કિયા ગયા

જિસમાં બ

